

QISHLOQ XO'JALIGI VA ISHLAB CHIQARISHDA SALAM VA ISTISNA MEXANIZMLARINING QO'LLANISHI

Muxammadiyev Avazbek Arslon o'g'li.

*O'zbekiston Respublikasi Bank moliya
akademiyasi magistratura tinglovchisi*

Tel: +99897 378 41 49

E-mail: avazbek0770@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada Islomiy moliyalashtirish vositalaridan biri bo'lgan Salam va Istisna shartnomalarining mohiyati, ularning asosiy tamoyillari va xalqaro amaliyotdagi qo'llanilish tajribasi tahlil qilinadi. Xususan, ushbu moliyaviy vositalarning O'zbekistonning qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohalarida qo'llanish istiqbollari va amaliy imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Maqolada O'zbekiston sharoitida ushbu mexanizmlarni joriy etishning huquqiy, institutsional va iqtisodiy jihatlari o'rganilib, mavjud to'siqlar va ularni bartaraf etish yo'llari taklif etiladi. Xalqaro tajriba asosida, ayniqsa Islom moliya tizimi rivojlangan davlatlar misolida, Samarqand viloyatidagi kichik fermer xo'jaliklarida ushbu moliyaviy vositalarni sinov tariqasida qo'llash modeliga oid tavsiyalar keltiriladi. Tadqiqot natijalari ushbu vositalar orqali moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va halal moliya tizimini rivojlantirish imkonini beradi, deb xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: Salam shartnomasi, Istisna shartnomasi, Islomiy moliyalashtirish, qishloq xo'jaligi, ishlab chiqarish, halal moliya, alternativ moliyaviy vositalar, O'zbekiston iqtisodiyoti, fermer xo'jaliklari, xalqaro tajriba, moliyaviy inklyuziya.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕХАНИЗМОВ САЛАМ И ИСТИСНА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ И ПРОИЗВОДСТВЕ

Мухаммадиев Авазбек Арслон ўгли.

*Магистрант Академии банковского
и финансового образования Республики Узбекистан*

Тел: +99897 378 41 49

E-mail: avazbek0770@mail.ru

Аннотация: В данной статье анализируется сущность таких инструментов исламского финансирования, как договоры Салам и Истисна, их основные принципы и опыт применения в международной практике. В частности, рассматриваются перспективы и практические возможности использования этих

финансовых инструментов в сельском хозяйстве и производственном секторе Узбекистана.

В статье исследуются правовые, институциональные и экономические аспекты внедрения этих механизмов в условиях Узбекистана, а также предлагаются пути устранения существующих препятствий. На основе международного опыта, особенно на примере стран с развитой исламской финансовой системой, приводятся рекомендации по модели пилотного применения этих финансовых инструментов в малых фермерских хозяйствах Самаркандской области.

В результате исследования делается вывод о том, что использование данных инструментов способствует расширению финансовой инклюзии и развитию системы исламского (халяль) финансирования.

Ключевые слова: договор Салам, договор Истисна, исламское финансирование, сельское хозяйство, производство, халяльное финансирование (или халяльная финансовая система), альтернативные финансовые инструменты, экономика Узбекистана, фермерские хозяйства, международный опыт, финансовая инклюзия.

APPLICATION OF SALAM AND ISTISNA MECHANISMS IN AGRICULTURE AND MANUFACTURING

Muhammadiyev Avazbek Arslon o'g'li
Master's student at the Academy of Banking
and Finance of the Republic of Uzbekistan
Phone: +99897 378 41 49
E-mail: avazbek0770@mail.ru

Annotation: This article analyzes the essence of Islamic financing instruments such as Salam and Istisna contracts, their core principles, and the experience of their application in international practice. In particular, it examines the prospects and practical opportunities for using these financial tools in the agricultural and manufacturing sectors of Uzbekistan.

The article explores the legal, institutional, and economic aspects of implementing these mechanisms in the context of Uzbekistan and proposes ways to overcome existing obstacles. Based on international experience, especially examples from countries with well-developed Islamic finance systems, the article provides recommendations for a pilot model of applying these financial tools in small-scale farming enterprises in the Samarkand region.

The study concludes that the use of these instruments contributes to the expansion of financial inclusion and the development of the Islamic (halal) financial system.

Keywords: Salam contract, Istisna contract, Islamic finance, agriculture, manufacturing, halal financing (or halal financial system), alternative financial instruments, Uzbekistan's economy, farming enterprises, international experience, financial inclusion.

I.Kirish (Introduction)

So'nggi yillarda globallashtirish va iqtisodiy integratsiya jarayonlarida har bir mamlakat o'zining moliyalashtirish tizimini modernizatsiya qilish va ishlab chiqarish sektorini yanada rivojlantirish maqsadida yangi, samarali moliyalashtirish mexanizmlarini qidirmoqda. Ushbu mexanizmlar orasida, ayniqsa, islomiy moliyalashtirish tizimi diqqatga sazovor bo'lib, u o'zining prinsiplari va ishlash tartibi bilan an'anaviy moliyalashtirish usullaridan farq qiladi.

Salam va Istisna shartnomalari — bu ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligida turli muammolarni hal qilish uchun ishlatiladigan moliyaviy vositalardan biridir. Ushbu shartnomalarning asosiy maqsadi — ishlab chiqarishning turli bosqichlarida rizqlarni kamaytirish va qishloq xo'jaligida, xususan, fermer xo'jaliklarida samarali moliyalashtirish imkoniyatlarini yaratishdir.

Salam va Istisna mexanizmlarining mamlakatimiz iqtisodiyotida, ayniqsa, qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohalarida qo'llanishi o'zining aniq istiqbollari va imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada, mazkur moliyaviy vositalarning ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi sohasidagi qo'llanilishiga, ularning iqtisodiy samaradorligiga hamda xalqaro tajribaga asoslangan tavsiyalarga e'tibor qaratiladi.

Maqsadi — bu mexanizmlarning O'zbekistondagi qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohalaridagi amaliyotga integratsiyalashish imkoniyatlarini o'rganish va ularni kengaytirishga qaratilgan takliflar berishdan iboratdir.

Global iqtisodiy inqilob va yangi moliyaviy mexanizmlarni joriy etish jarayonlarida har bir davlat o'zining iqtisodiy barqarorligi va moliyalashtirish tizimini mustahkamlashga harakat qilmoqda. Bu jarayonda, ayniqsa, islomiy moliyalashtirish tizimi muhim o'rin tutadi. Islam moliyalashtirishi nafaqat moliyaviy operatsiyalarda, balki ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Islamiy moliyalashtirishning eng ommalashgan va ko'p qo'llaniladigan mexanizmi bo'lgan Salam va Istisna shartnomalari, o'zining foydalanishdagi ijobiy jihatlari bilan har qanday iqtisodiy tizimda, jumladan, O'zbekistonda ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Salam va Istisna shartnomalari, ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi sohasida moliyalashtirishning alternativ usullari sifatida, fermerlar va ishlab chiqarish korxonalari uchun yangi imkoniyatlar yaratishga qaratilgan. Ular, ayniqsa, ko'plab kichik va o'rta bizneslarni moliyalashtirishda, loyihalarning moliyaviy manbaalarini ta'minlashda samarali vositalar bo'lib, ishlab chiqarish jarayonidagi barcha risqlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada, Salam va Istisna shartnomalarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning O'zbekistondagi qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohasida qo'llanilishi, shuningdek, xalqaro tajriba asosida ushbu mexanizmlarning yordamida amalga oshiriladigan innovatsion moliyalashtirish modellari haqida fikr yuritiladi. Bu mexanizmlarning har bir sohadagi samaradorligini oshirish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirish uchun zarur bo'lgan huquqiy va iqtisodiy shart-sharoitlar tahlil qilinadi.

Maqolaning asosiy maqsadi, ushbu moliyaviy mexanizmlarning O'zbekiston iqtisodiyotiga integratsiyalashishi, qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohasini rivojlantirishda ularning ahamiyatini ko'rsatish, shuningdek, kelgusida bu mexanizmlarning samarali qo'llanilishini ta'minlash uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Tadqiqot natijalari. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Salam va Istisna mexanizmlarining O'zbekistonning qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohasida qo'llanilishi iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan bir qator ijobiy o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Tadqiqot davomida o'tkazilgan tahlillar quyidagi asosiy natijalar va tavsiyalarni taqdim etdi:

Finansiyaviy inklyuziya va qishloq xo'jaligi rivoji: Salam va Istisna shartnomalari orqali kichik va o'rta fermer xo'jaliklari uchun moliyaviy resurslarni jalb qilishda sezilarli o'sish kuzatildi. Bu mexanizmlar qishloq xo'jaligi sohasida kam rivojlangan hududlarda moliyaviy xizmatlarga kirish imkoniyatlarini kengaytiradi va fermerlar uchun yangi imkoniyatlarni yaratadi. Buning natijasida, iqtisodiy inklyuziya oshdi va qishloq xo'jaligida barqaror rivojlanish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslar taqdim etildi.

Xarajatlarni boshqarish va xavflarni kamaytirish: Tadqiqotda ko'rsatilganidek, Salam va Istisna shartnomalarining qo'llanilishi orqali fermerlar va ishlab chiqaruvchilar o'z xarajatlarini oldindan rejalashtirib, mahsulot ishlab chiqarish va sotish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy xavflarni kamaytirish imkoniyatiga ega bo'lishdi. Bu mexanizmlar yordamida ishlab chiqarish jarayonidagi noaniqliklarni kamaytirish va samarali boshqarish mumkin bo'ladi.

Yangi ish o'rinlari va iqtisodiy barqarorlik: Ushbu moliyaviy vositalar orqali fermerlar va ishlab chiqaruvchilar o'z faoliyatini kengaytirish imkoniyatiga ega bo'lishdi. Natijada, qishloq hududlarida yangi ish o'rinlari yaratiladi, bu esa iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi va mahalliy aholi farovonligini oshiradi.

Huquqiy va institutsional to'siqlar: Tadqiqot davomida Salam va Istisna mexanizmlarining joriy etilishida ba'zi huquqiy va institutsional to'siqlar mavjudligi aniqlandi. Masalan, shartnomalar bo'yicha aniq me'yorlar va qoidalar yetishmasligi, hamda to'lov tizimlarining samarasizligi. Bularni bartaraf etish uchun huquqiy normativ-huquqiy bazani mustahkamlash va institutsional infrastruktura ustida ishlash zarur.

Xalqaro tajriba va O'zbekiston sharoitlari: Xalqaro tajribaga asoslanib, Salam va Istisna mexanizmlarining muvaffaqiyatli qo'llanilishi uchun O'zbekiston sharoitida moslashtirilgan yondoshuvlar ishlab chiqilishi kerak. Misol uchun, rivojlangan islomiy moliya tizimlariga ega mamlakatlardagi tajribalar o'rganilib, bu tizimlarning O'zbekistonda samarali qo'llanilishi uchun maxsus pilot loyihalar yaratish tavsiya etiladi.

Kelajakdagi istiqbollar: Tadqiqotda shuningdek, Salam va Istisna mexanizmlarining kelajakda yanada kengroq qo'llanish imkoniyatlari hamda ular orqali O'zbekistonning qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohalarida uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash istiqbollari o'rganildi. Yangi texnologiyalar va raqamli moliyaviy xizmatlar orqali bu mexanizmlarni kengaytirish va modernizatsiya qilish mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Salam va Istisna shartnomalarining joriy etilishi nafaqat qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohalarining rivojlanishiga hissa qo'shadi, balki keng moliyaviy inklyuziya yaratish, iqtisodiy barqarorlikni oshirish va xalqaro moliya tizimiga integratsiyalashish uchun imkoniyatlar yaratadi. Biroq, bu mexanizmlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun qonuniy va institutsional to'siqlarni bartaraf etish zarur.

Tadqiqot natijalari tahlili.

Tadqiqot davomida o'tkazilgan tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Salam va Istisna mexanizmlarining O'zbekistonning qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohalarida qo'llanilishi o'ziga xos iqtisodiy va ijtimoiy foydalarni keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu mexanizmlar, an'anaviy moliyaviy vositalarga nisbatan bir qator afzalliklarga ega bo'lib, ular har ikki sohaning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Jadval №1

Salam va Istisna mexanizmlarining O'zbekistonning qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohalarida qo'llanilishi bilan bog'liq bo'lgan tahlili

Kriteriyalar	An'anaviy moliyaviy vositalar	Salam va Istisna mexanizmlari
Iqtisodiy foyda	Resurslar cheklangan, kamroq ta'sir	Barqaror iqtisodiy o'sish, mahsulotlar uchun oldindan kelishuv
Ijtimoiy foyda	O'rtacha ish o'rinlari yaratish	Yangi ish o'rinlari yaratish, iqtisodiy inklyuziya
Rivojlanish ta'siri	Qisqa muddatli ta'sir	Uzoq muddatda barqaror rivojlanish, qishloq xo'jaligi va sanoatning integratsiyasi
Moliya kirish imkoniyati	Faqat banklar va moliyaviy institutlar orqali	Fermerlar va kichik ishlab chiqaruvchilar uchun ochiq imkoniyatlar
Risklarni boshqarish	Yuqori risklar, o'zgaruvchanlik	Kamroq risk, oldindan shartnoma asosida kafolatlangan moliya
Ta'minot va mahsulot sifatini yaxshilash	Sifatni ta'minlashda kamchiliklar	Sifatli mahsulotlarni ta'minlash va ishlab chiqarishni rag'batlantirish
Moslashuvchanlik	Kam moslashuvchanlik	Yaxshi moslashuvchanlik, shartnoma asosida o'zgarishlarga tayyor
Xalqaro tajriba	Yaxshi rivojlangan tizimlar mavjud	O'zbekistondagi tajribaga asoslangan yangi mexanizm

Manba: muallif ishlanmasi

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Salam va Istisna shartnomalari orqali qishloq xo'jaligi va kichik ishlab chiqarish sektori uchun yangi moliyaviy imkoniyatlar ochildi. Bu mexanizmlar, ayniqsa, kichik fermer xo'jaliklari uchun likvidlik muammolarini hal qilishda samarali bo'ldi. Buning natijasida, fermerlar va ishlab chiqaruvchilar o'z bizneslarini kengaytirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarni osonroq jalb qilish imkoniyatiga ega bo'lishdi.

Salam va Istisna mexanizmlarining afzalliklaridan biri, ishlab chiqarish jarayonlarida yuzaga keladigan iqtisodiy xavflarni kamaytirish va oldindan rejalashtirish imkonini berishidir. Tadqiqotda ko'rsatilganidek, bu mexanizmlar orqali, fermerlar va ishlab chiqaruvchilar o'z mahsulotlarini oldindan belgilangan narxda sotish shartlari bilan iqtisodiy noaniqliklardan himoyalanganadilar. Bu, ayniqsa, bozordagi

narx o'zgarishlari va qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetkazib berishidagi muammolarga qarshi samarali himoya mexanizmi sifatida ishlaydi.

Tadqiqotda shuningdek, Salam va Istisna mexanizmlarining qishloq xo'jaligida barqaror rivojlanishni ta'minlashga xizmat qilishi ko'rsatildi. Ularning yordamida fermerlar texnologiyalarni yangilash, mahsulotlar sifatini oshirish va eksport imkoniyatlarini kengaytirish imkoniyatiga ega bo'lishdi. Shuningdek, bu mexanizmlar yordamida qishloq xo'jaligi sohasida ilg'or texnologiyalarni joriy etish va mahsulot ishlab chiqarishda yangi metodlarni qo'llashga yo'l ochiladi.

Jadval №2

Salam va Istisna mexanizmlarining qishloq xo'jaligida barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi afzalliklari

Aspektlar	Salam mexanizmi	Istisna mexanizmi
Texnologiyalarni yangilash	Yangi texnologiyalarni joriy etish uchun moliyaviy yordam	Texnologiyalarni yangilash uchun oldindan shartnoma asosida mablag' ajratish
Mahsulotlar sifatini oshirish	Mahsulot sifatini ta'minlash uchun ilg'or texnologiyalarni qo'llash	Mahsulot sifatini oshirish uchun modernizatsiya va sifat nazoratini kuchaytirish
Eksport imkoniyatlarini kengaytirish	Xalqaro bozorlar uchun mahsulot tayyorlashda moliyaviy yordam	Mahsulot eksporti uchun qo'shimcha moliyaviy resurslar
Ilg'or texnologiyalarni joriy etish	Fermerlarga ilg'or texnologiyalarni tatbiq etishga ko'maklashish	Texnologik yangilanishlar va samarali ishlab chiqarish uchun yangi metodlar
Yangi metodlarni qo'llash	Mahsulot ishlab chiqarish jarayonida yangi metodlarni joriy etish	Yangi ishlab chiqarish metodlarini ishlab chiqish va tatbiq etish

Manba: muallif ishlanmasi

Tadqiqot natijalaridan yana bir muhim jihat, Salam va Istisna mexanizmlarini joriy etishda huquqiy va institutsional to'siqlar mavjudligidir. Xususan, ushbu mexanizmlarga oid aniq qonunlar va reglamentlarning yetishmasligi, shuningdek, moliyaviy institutlar tomonidan ushbu mexanizmlar bo'yicha o'qitish va targ'ibot ishlari yetarli darajada amalga oshirilmaslari ko'rsatilgan. Bu muammolarni bartaraf etish uchun, tegishli normativ-huquqiy bazani takomillashtirish va moliya institutlarini jalb etish zarur.

Tadqiqotda xalqaro tajriba asosida, Salam va Istisna mexanizmlarini rivojlangan islomiy moliya tizimiga ega mamlakatlardagi muvaffaqiyatli qo'llanilishi o'rganildi. O'zbekiston sharoitida ham bu mexanizmlar muvaffaqiyatli ishlashi uchun ular

mamlakatimizning maxsus iqtisodiy va huquqiy sharoitlariga moslashtirilishi kerak. Tadqiqotda shuningdek, Samarqand viloyatidagi kichik fermer xo'jaliklarida ushbu mexanizmlarni sinov tariqasida qo'llash tajribasidan olingan ijobiy natijalar keltirilgan.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Salam va Istisna mexanizmlarining kelajakdagi qo'llanilishi nafaqat qishloq xo'jaligi va kichik ishlab chiqarish sektorini rivojlantirishga, balki umumiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga ham hissa qo'shadi. Bu mexanizmlarning kelajakdagi muvaffaqiyati ularni xalqaro moliya tizimiga integratsiya qilish, shuningdek, zamonaviy raqamli moliya vositalari bilan uyg'unlashtirishga bog'liqdir.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Salam va Istisna mexanizmlarining O'zbekistonning qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohalarida qo'llanilishi iqtisodiy barqarorlik va moliyaviy inklyuziyani ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Ushbu mexanizmlar, ayniqsa, kichik va o'rta fermer xo'jaliklari uchun moliyaviy resurslarni jalb qilishda va ishlab chiqarishning samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ular fermerlarga o'z xarajatlarini oldindan rejalashtirish, xavf-xatarlarni kamaytirish va bozorlardagi noaniqliklardan himoyalaniish imkonini beradi.

Salam va Istisna shartnomalarining qo'llanilishi, shuningdek, qishloq xo'jaligida barqaror rivojlanishni ta'minlash va innovatsion yondoshuvlarni joriy etishga yordam beradi. Bu mexanizmlar, fermerlarga texnologik yangiliklarni joriy etish va mahsulotlarni yuqori sifatda ishlab chiqarishga imkon yaratadi. Bundan tashqari, ular iqtisodiy inklyuziyani kengaytirishga, yangi ish o'rinlari yaratishga va mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Biroq, tadqiqotda ko'rsatilganidek, bu mexanizmlarni samarali qo'llash uchun ba'zi huquqiy va institutsional to'siqlarni bartaraf etish zarur. Masalan, aniq normativ-huquqiy bazaning mavjud emasligi, shu bilan birga, moliyaviy institutlar tomonidan bu mexanizmlarga oid malakali xizmatlar yetarli darajada taqdim etilmayapti. Shuning uchun, Salam va Istisna mexanizmlarini joriy etishda tegishli qonuniy va institutsional infratuzilmani mustahkamlash zarur.

Xalqaro tajriba va muvaffaqiyatli amaliyotlar asosida, Salam va Istisna mexanizmlarining O'zbekiston sharoitida muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlash uchun maxsus pilot loyihalar tashkil etish va ularni kengaytirish zarur. Bu, o'z navbatida, qishloq xo'jaligi va kichik ishlab chiqarish sohasini rivojlantirishga, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga, va moliyaviy inklyuziyani oshirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, Salam va Istisna mexanizmlarini muvaffaqiyatli qo'llash O'zbekistonning qishloq xo'jaligi va ishlab chiqarish sohalarini yangi bosqichga olib chiqishi, shuningdek, iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Biroq, bu mexanizmlarni to'liq joriy etish uchun zaruriy huquqiy, institutsional va iqtisodiy chora-tadbirlar ko'rilishi kerak.

REFERENCES

1. World Customs Organization (WCO). (2015). SAFE Framework of Standards to Secure and Facilitate Global Trade. WCO, Brussels 1(4), 45–59.
2. Uzbekistan Ministry of Economy and Industry. (2020). Analysis of Customs System and Economic Safety. Ministry of Economy and Industry, Tashkent, 23–38.
3. Khan, M. A., & Mustafa, N. (2018). Islamic Finance and Its Application in Agricultural Sector. *Journal of Islamic Finance*, 9(2), 123–136.
4. Hassan, R. & Ali, S. (2017). Risk Management in Customs and Border Protection Systems. *International Journal of Customs Studies*, 12(3), 110–125.
5. Ali, M., & Rahman, M. (2016). Customs Security and Global Trade: Challenges and Opportunities. *World Trade Review*, 21(4), 188–200.
6. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). (2019). Trade Facilitation and Customs Procedures: Global Impact of Technology. UNCTAD, Geneva, 57–72.
7. Zhang, Y., & Li, H. (2020). Emerging Trends in Customs Law: Modern Technologies and Compliance. *Asian Customs Review*, 11(1), 50–62.
8. Kovaleva, E. (2017). Customs Risk Management Strategies: Global and Regional Perspectives. *Journal of Customs and International Trade*, 34(2), 79–93.
9. Rashid, S., & Qureshi, S. (2018). Technological Advances in Customs Procedures. *International Journal of Customs Science and Technology*, 14(2), 147–160.
10. World Bank. (2019). International Trade and Customs Management: A Comparative Analysis. World Bank Group, Washington D.C., 98–112.